

Al gueto de Varsòvia prop de cinquanta homes i dones van escollir una forma de resistència singular. Van documentar per a la posteritat, en un arxiu secret, el seu camí a la perdició.

David Graber tenia dinou anys quan va gargotejar a corre-cuita la seua carta de comiat en un tros de paper: “M’agradaria molt viure el moment en què es desenterra aquest gran tresor i el món s’enfronte a la veritat.”

Mentre a fora les unitats alemanyes rastrejaven els carrers, Graber i el seu amic Nahum Grzywacz van soterrar deu caixes de metall al soterrani d’una escola de primària, al carrer Nowolipki. Era el 2 d’agost del 1942 al gueto jueu de Varsòvia.

Quatre anys més tard, es va trobar el tresor. Graber i Grzywacz eren allà morts des de feia molt de temps, igual com els seus cinquanta companys. Només tres havien sobreviscut al terror nazi. Les seues indicacions van conduir a la recuperació de les caixes.

El tresor eren papers, prop de 35.000 fulls, que un grup de cronistes havia compilat i escrit. Havien documentat com, durant la Segona Guerra Mundial, els invasors alemanys van privar dels seus drets, van torturar i finalment van assassinar en camps d’extermini els jueus de Varsòvia. “Aquests materials relaten una història col·lectiva sobre la decadència, la humiliació interminable, l’heroisme silenciós i l’esperit de sacrifici”, opina l’historiador americà Samuel Kassow. El seu llibre sobre l’arxiu secret del gueto fa parlar aquestes fonts sense parió.

És cert que també a més parts d’Europa els jueus perseguits van compilar documents o van escriure diaris, però enlloc no van poder arribar a ser d’una densitat semblant a la de Varsòvia. A la capital polonesa hi havia la comunitat de jueus més gran d’Europa: s’hi ajuntaven molts científics i escriptors amb talent. Una autora va escriure que la seua crònica podria arribar a ser una “falca ajustada sota la roda de la història”. Contribucions com aquesta fan de l’arxiu clandestí el corpus de textos més angixós de l’Holocaust.

L’infern dels jueus

“Oyneg Shabes” –‘Alegria del Sàbat’–: així s’anomenava el cercle, perquè generalment es reunia el dissabte a la vesprada, a partir del novembre del 1940. El pensador encarregat del grup –que era format per l’elit dels intel·lectuals, periodistes i professors– va ser Emanuel Ringelblum, un historiador nascut a Galítsia l’any 1900. Va escriure la tesi doctoral sobre la història dels jueus varsòvians fins a l’any 1527 a la Universitat de Varsòvia i treballava, entre més llocs, en l’organització d’autoajuda jueva anomenada Aleynhilf.

Dues setmanes abans de començar la guerra, Ringelblum encara va assistir, com a enviat del partit marxista Poalei Zion, al congrés mundial de sionistes a Ginebra. Alguns delegats van advertir del perill de quedar-se a Suïssa, i Ringelblum va tornar amb la seua dona Yehudis i el seu fill Uri, que llavors tenia nou anys. Amb prou feines si havia arribat a casa, quan tropes alemanyes atacaren Polònia i, poc després, també ocuparen Varsòvia.

L’octubre del 1940, l’autoritat d’ocupació va ordenar de traslladar tots els jueus a una àrea residencial pròpia; es va construir un mur de tres metres d’alçada al voltant de la zona. A més a més, els alemanys constantment duïen jueus dels voltants al gueto. En poc temps, van ser mig milió de persones, que vivien en una superfície de només quatre quilòmetres quadrats.

Ringelblum i els seus companys de l’Oyneg Shabes van resumir les dimensions del drama amb rapidesa i van començar a documentar-ho per a la

posteritat. Compilaren decrets i cartells, cartilles de racionament, cartes, diaris, dibuixos. Documents dels horrors en *jiddisch*, alemany o polonès. Documents com ara la quantitat diària de calories decretada pels alemanys l’any 1941. Segons aquestes dades, els alemanys havien de rebre 2.613 quilocalories, els polonesos 699 i els jueus 184. Els habitants del gueto havien de passar aliments de contraban per poder sobreviure. A l’arxiu van incloure-hi un estudi sobre els salaris i preus al mercat negre i van proporcionar exemples de càlculs per a una família de quatre persones.

Com si foren etnòlegs, els cronistes van començar a explorar el seu entorn, com uns científics per interès propi. Van distribuir qüestionaris estandarditzats, van fer centenars d’entrevistes amb els desplaçats i amb aquelles persones mig mortes de fam.

Entre el 1940 i el 1942, la fam, el fred i les malalties van matar prop de 100.000 persones. El novembre del 1941, Ringelblum va escriure sobre la mort en públic: “La cosa més horrosa és veure els xiquets passant fred. Aquesta vesprada he sentit ploriquejar un menut de tres o quatre anys. Segurament demà al matí algú en trobarà el cadàver.”

L’arxiu va organitzar un concurs de redacció per fer parlar els xiquets traumatitzats. Una noia de quinze anys descriu com la seua mare va morir al seu costat: “Durant la nit vaig notar com s’anava tornant més glaçada i més rígida, però què podia fer-hi jo? Em vaig quedar ajaguda a prop seu fins que va arribar el matí. Aleshores una veïna em va ajudar a alçar-la del llit i deixar-la a terra.”

A fora amenaçava constantment el perill de ser aturat i apallissat per un policia alemany, o de rebre un tret. Els habitants del gueto anomenaven un pas estret entre carrers especialment perillós *els Dardanels*.

A partir del 1942, els historiadors s’assabentaren de notícies dramàtiques de més parts del país; els desplaçats narraven afusellaments en massa i cremes de sinagogues; un va explicar que a Chelmno, a l’oest de Varsòvia, les SS assassinaven la gent en furgonetes de gas.

L’assassinat industrialitzat en massa havia començat. Així doncs, moltes

A dalt, civils jueus evacuats del gueto de Varsòvia, el 1943. A baix, dues imatges preses el 1946, durant l'extracció de l'arxiu secret del gueto: 35.000 fulls escrits i compilats per un grup de cronistes clandestins.

persones es van demanar quan arribaria "l'infern dels jueus polonesos", tal com deia el títol d'un assaig de l'arxiu, a Varsòvia. Diverses autoritats alemanyes havien promès a Adam Czerniaków, membre del Consell Jueu, que el gueto seria alliberat. El 22 de juliol del 1942 l'oficial de les SS Hermann Höfle va anunciar que havia començat el "tras-

llat". Pocs dies després, els cronistes de l'arxiu soterraven les primeres caixes.

La Gestapo i la policia jueva van reunir els habitants i els van portar al "lloc de transbord", des d'on eixien els transports cap als camps d'extermini de Treblinka. Una proclamació especialment cínica del 29 de juliol va atraure els qui patien fam amb la promesa que

tot aquell que es presentara al punt de reunió voluntàriament rebria una ració de tres quilos de pa i un quilo de melmelada. Els deportats havien d'enviar a la pàtria postals tranquil·litzadores des de les fàbriques de mort, per enganyar els qui es quedaven enre.

Els arxivers van començar la investigació de l'Holocaust mentre encara

EL TEMPS

El maig del 1943, els 40.000 habitants que restaven al gueto de Varsòvia es revoltaren i foren exterminats pels nazis, que enderrocaren el barri.

tenia plena activitat. Diverses vegades van poder passar a l'estranger proves del programa d'extermini, per exemple a la BBC de Londres. Hom compliria "un deure històric important i, potser, protegiria centenars de milers de persones de l'exterminació": això esperava inútilment Ringelblum.

Perquè el gueto es va buidar molt de pressa; segons una estadística de l'arxiu, el 99% dels xiquets ja van ser deportats el novembre del 1942. A l'àrea residencial encara van quedar-hi 60.000 persones, la majoria homes, que treballaven als tallers. Molts van deixar a l'arxiu les seues reflexions personals, documents d'una gran força emocional.

Abraham Lewin, un professor, va contar com la seua dona havia caigut a mans dels esbirros: "Eclipsi total de sol, obscuritat absoluta. La meua Luba ha estat capturada en un blocatge. Encara veig brillar davant meu una resplendor d'esperança. Potser se salvarà. I, si no, què impedirà Déu?"

Natan Smolar, un altre professor, plorava per la seua "única, estimada filla Ninkele"; la família acabava de

celebrar el seu tercer aniversari. "Hi havia tantes joguines, tant de soroll i tants jocs, tanta alegria i cridòria de xiquets. I avui Nikele ja no hi és, la seua mare ha desaparegut, igual com la meua germana Etl."

Sentiments de culpa turmentaven els qui s'havien quedat al gueto, lamentaven que "els jueus s'havien deixat portar a l'escorxadador com si foren ovelles". Un home va escriure això: "Si tots haguérem escalat el mur del gueto, haguérem pres els carrers de Varsòvia, armats amb navalles, destrals o només amb pedres, aleshores haurien assassinat 10.000 persones o 20.000, però mai 300.000!"

Sobre la resistència armada, que sí que va esclatar més tard, l'abril del 1943, no s'han conservat documents. Els alemanys van aixafar l'alçament. El cap de les brigades de les SS, Jürgen Stroop, va fer incendiar un bloc de pisos darrere un altre i va dinamitar la sinagoga principal. El 16 de maig del 1943 va informar que l'antic barri residencial jueu de Varsòvia ja no existia.

En aquells moments, l'historiador Ringelblum ja havia fugit amb la seua

família a la part no jueva de Varsòvia. Els darrers mesos de vida els va passar amb quaranta homes, dones i xiquets en un soterrani de set metres per cinc de grandària, sota un hivernacle que pertanyia a un verdulaire polonès. Entre les lliteres de dues altures, Ringelblum seia un dia i un altre darrere una taula llarga, envoltat de llibres i llistes.

El març del 1944 se'n va anar en orri l'amagatall, perquè la xicota del col·laborador polonès l'havia delatat després de separar-se. Ringelblum va anar a la presó de Pawiak, que tenia mala fama, on havia de revelar informació sobre membres de la resistència jueva sota tortura. Llavors, els alemanys van disparar al cronista dels seus crims, juntament amb la seua família i els altres presoners.

Cinc dies abans de descobrir-se el refugi sota l'hivernacle, Ringelblum encara havia escrit a un amic sobre l'arxiu: "En cas que ningú de nosaltres sobrevisca, si més no, aquest arxiu ha de perdurar."

Jan Friedmann

Traducció de Blanca Juan